

Гайдаєнко І.В.

Естетична картина світу учнів засобами рідної мови в аспекті праць В.Сухомлинського Нова українська школа – діалог з В. О. Сухомлинським: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 квітня 2018 року, м. Херсон) : в 2 ч. / за заг. ред. А. М. Зубка, В. В. Кузьменка, Н. В. Слюсаренко. Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. Ч. II. 269 с. С. 48-55.

Гайдаєнко Ірина Василівна
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри мовознавства
Херсонського державного університету

Естетична картина світу учнів засобами рідної мови в аспекті праць В. Сухомлинського

У статті в руслі праць В. О. Сухомлинського простежено функції засобів рідної мови, що формують естетичну картину світу учнів. Автор аналізує думки, поради видатного педагога щодо естетичного виховання школярів засобами мови, зокрема значущості слова на уроках української мови та її впливу на формування мовно-естетичних компетентностей особистості учня.

Ключові слова: естетична функція слова, естетичне виховання, естетична картина світу, мовна особистість, компетентності.

Кожна людина здатна розуміти красу, однак виховати її, спрямувати на сприймання краси, гармонії можна шляхом естетичного виховання. Уміння безпосередньо сприймати красу впливає на розвиток естетичних компетентностей особистості.

Слово вагомий чинник у розвитку й формуванні навчальних та виховних здібностей учнів. Воно впливає на учня, викликає в нього певні почуття, формує асоціативну й мовну картину світу, яка допомагає відтворити прекрасне. В цьому аспекті праці В.О.Сухомлинського є зразком і мотиватором дій для вчителя. Український педагог довів значущість естетичної функції слова, як однієї з компонентів виховного процесу.

Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського давно привертала увагу вчених, про що свідчить достатньо велика кількість розвідок, у яких досліджувалися питання, наприклад, гуманістичної педагогіки (Т. Кочубей, В. Кушнір, В. Лозова, О. Савченко, О. Сараєва, Л. Ткачук); теоретико-методичних засад розумового розвитку дітей (Н. Безлюдна, В. Васильченко, Ю. Новгородська, Т. Садова, Л. Тархета). Однак праці, яка би повно розкрила систему поглядів В.О. Сухомлинського на проблему формування естетичної картини світу учнів засобами рідної мови не були предметом цілеспрямованого дослідження.

Спираючись на педагогічні підходи українського педагога, виділимо, зокрема, формування естетичної картини світу учнів засобами рідної мови. Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати педагогічні праці вченого та з'ясувати виховну роль слова на уроках мови, його вагоме значення у виробленні естетичних компетентностей учнів та вплив української мови на формування мовно-естетичної особистості учня, зокрема його естетичної картини світу.

Сформувані в школярів компетентності, що допоможуть сприймати й декодувати красу навколишнього світу, можна лише за допомогою позитивних почуттів та емоцій. Власне цій проблемі й присвячує низку своїх робіт педагог В.О. Сухомлинський. Серед таких праць варто виділити такі, як «Серце віддаю дітям», «Народження громадянина», «Методика виховання колективу». Власний педагогічний досвід роботи з дітьми дозволив видатному педагогові виділити значущість слова у вихованні, у пізнанні й розумінні навколишнього світу. В.О. Сухомлинський довів, що «слово — наш найважливіший педагогічний інструмент, його нічим не заміниш», і намагався створити школу, де панувала би реальність мудрого й красивого, правдивого й чуйного, сильного й «ласкавого, доброго й мужнього слова» [4, с. 96]. Аби слово мотивувало й формувало почуття й емоції дітей, необхідно обережно вносити сприймання й розуміння краси до дитячої свідомості.

В.О. Сухомлинський стояв на позиціях вихователя, який уміє впливати на почуття, уяву, образотворчість учнів та бачити найпотаємніші куточки їхніх душ. Це положення відбито у його словах: «Я раджу вихователям: впливайте на почуття, уяву, фантазію дітей, відкривайте вікно в безмежний світ поступово, не розкривайте його відразу на всю ширину, не перетворюйте в широкі двері, через які помимо вашого бажання, захоплені думкою про предмет, прагнуть малюки... Вони спочатку розгубляться перед безмежною кількістю речей, потім ці речі, по суті ще не знайомі, промайнуть пустим звуком — не більше» [7]. Створена митцем-педагогом школа навчила його відкривати перед дітьми вікно у світ прекрасного. Учений завжди ділився своїми знаннями з колегами, збагачуючи їх власним досвідом. Свідченням того є вислів педагога: «Умійте відкрити перед дитиною в навколишньому світі щось одне, але відкрити так, щоб шматочок життя загравав перед дітьми всіма барвами веселки. Залишайте щось недомовлене, щоб дитині захотілось ще і ще раз повернутися до того, що вона пізнала» [1, с. 41].

В.О. Сухомлинський уважав, що якби щогодини можна було б робити відкриття, то вони б змогли на довгий час прикувати до них увагу учнів. З цього приводу педагог навів такий ситуативний приклад формування естетичних смаків та пізнання учнями картини світу: «Ось перед нами усіяний червоними ягодами кущ шипшини, від ягідки до ягідки — сріблясті павутинки з тремтячими крапельками ранішньої роси. Крапельки здаються янтарними. Зачаровані, стоїмо біля куща, і на наших

очах відбуваються цікаві речі: з кінців павутинок крапельки, як живі, рухаються, наче сповзають на провиснуту середину, зливаються одна з одною, але чому вони не збільшуються і не падають на землю?

Діти захоплені спостереженням: справді, крапельки роси швидко випаровуються на очах, зменшуються в обсязі, потім зовсім зникають» [5, с. 38]. Такі методичні прийоми сприяють формуванню компетенцій про зміни, що відбуваються в природі. Автор поради вважає, що коли дитина сприймає перший заміник предмету, коли слово для неї не тільки мовний знак, але й але й відтворений ним реальний світ: аромат квітів, запах землі, рідна природа, особисті почуття й хвилювання, вона краще запам'ятовує слова, що служать назвами цих речей, явищ, та їх семантику.

Якщо сьогодні учені світового рівня намагаються зрозуміти механізм засвоєння дітьми такого великого обсягу лексики в ранньому та середньому віці, то Василь Олександрович мав розуміння цієї проблеми: «...перед нею в цей період уперше відкривається краса навколишнього світу. Тому, що в кожному слові вона бачить не тільки зміст, а й відчуває найтонші відтінки краси» [5, с. 39]. Мовні одиниці, пропоновані учням для засвоєння, повинні чітко й водночас емоційно описувати навколишні явища. В.О. Сухомлинський указує, що мова – духовне багатство народу. І багатство, мов інших народів, залишається для людини недосяжним, якщо вона не опанувала рідної мови, не зрозуміла її краси [5, с. 17]. Відповідно В.О. Сухомлинський наголошував на тому, що школа стає справжнім осередком культури тільки тоді, коли в ній панують чотири культури: культ Батьківщини, культ людини, культ книги і культ рідного слова.

Культура мовлення віддзеркалює духовну культуру людини і тому її мовна підготовка, як відомо, є важливою компонентою освіченості людини, її гармонійного розвитку й успішності в суспільстві. В.О. Сухомлинський розумів це й надавав цьому питанню першочергового значення.

Вдало дібране слово вчителя пробуджує в дитини, а потім і в підлітка емоції та почуття. Це тонкий, ніжний інструмент, який формує в дітей уміння виражати різні емоції. Учений радив, щоб «слова вихователя завжди доходили до розуму підлітків, треба розпалювати вогник емоційної оцінки навколишнього світу. Вслухатись у те, що хвилює, тривожить підлітків. Пристрасність хай наповнює слово вчителя живою плоттю і кров'ю ідейності» [5, с. 40].

Педагог презентував еволюцію слова на різних періодах життя дитини. У роботі «Народження громадянина» він писав: «Якщо перед маленькою дитиною моральна сторона людських відносин розкривається головним чином у яскравих картинках, вчинках, поведінці дорослих, то підліток пізнає моральний світ вже і в слові. Він прислухається до того, що мовиться. Слово в устах дорослого стає для нього моральною характеристикою того, хто вимовляє це слово. Як і брехня, і фальш, сприймаються найкращі слова, коли їх висловлює той, для кого вони не

особисте переконання, а службова повинність, той, хто, вимовляючи красиві слова, не робить і не може зробити красиво» [1, с. 375].

В.О.Сухомлинський переконаний, що «чим красивіше слово, чим більше в ньому штучного запалу, тим глибший внутрішній протест воно викликає, тим більше пригнічується серце» [3, с. 91].

Отже, відомий педагог надавав величезного значення мовній особистості вчителя-вихователя, його вишуканому, експресивному мовленню. Учитель має бути щирим, розуміти духовний світ підлітка, інакше його слова не викликатимуть ніяких почуттів та емоцій, не сприятимуть розвитку в нього гармонійно розвиненої мовно-естетичної картини світу.

Слово стає необхідним засобом збагачення культури стосунків між людьми та елементом іміджу успішної людини. Без мовного чуття, що допомагає сприймати найтонші відтінки слова, немислима чуттєве розуміння тих засобів впливу, якими формується картина світу підлітка, зокрема й естетична. Видатний педагог звертає особливу увагу на той бік впливу слова на дитину, що тісно пов'язаний із чутливістю. Зокрема він зауважує: «Якби наші вихованці не мали чутливості до слова, вони не могли б слухати підтекст наших звернень до їх розуму й серця. Чутливість до тонкості слова – це очі й вуха, без яких неможливе бачення світу, розуміння душі іншої людини» [3, с. 111]. Василь Олександрович особливу увагу звертав на те, що неповага до слова, невіра в його силу породжує педагогічне безкутуль'я і примітивізм. Мова була і є в повному розумінні єдиним засобом виховання, зокрема й естетичного. Коли людина сприймає і намагається розуміти гру слів, у неї виробляється чуття мови, про що писав педагог Василь Олександрович: «Від культури слова до емоційної культури, від емоційної культури до культури моральних почуттів і моральних відносин – такий шлях до гармонії знань і моральності» [3, с. 215]. Щоб виховувати словом, треба створити в юному серці духовне багатство слова. А якщо людина закохана в красу слова, то в неї формується розуміння власного й вимогливості до інших у сприйнятті естетичної картини світу й морального буття навколо себе.

В.О. Сухомлинський, маючи багатий досвід, звертається до колег: «Тільки тоді слово вихователя доторкнеться до тонких струн сердець вихованців, коли вони взаємно відкриють серця один одному, коли підліток захопиться мрією вихователя, його поглядами, особистим ставленням до ідеалу і винесе з духовного спілкування з вихователем певне ставлення до нього – ставлення, в основі якого – глибока повага до його переконань, життєвих принципів» [2, с. 38].

Щоб учитель став справжнім педагогом-вихователем, необхідно, щоб його слово стало не сухим викладом матеріалу, а засобом збудження свідомості й почуттів дітей [3, с. 250]. Яка би тема не вивчалася на уроці, слово вчителя повинне звертатися до думок і позитивних почуттів дитини, формувати естетичне сприйняття картини світу.

У вихованні естетичних компетенцій дітей важливе значення має словесна творчість. Завдяки їй учні краще розуміють гармонію навколишнього світу, слово та його красу. Радість від уміння творчого володіння словом – найдоступніша для дитини інтелектуально-емоційна діяльність. Найбільшою творчою знахідкою педагога варто вважати вміння помічати мить, коли дитина сказала «своє слово».

Проникнення мистецтва в духовний світ підлітка починається з пізнання краси слова. Пізнання естетики слова є першим і найважливішим кроком у світ прекрасного. Слово – особливий засіб відточування, виховання витончених почуттів. Про виховну силу слова видатний педагог зазначав: «Якщо я вірю в могутню силу виховання, то одним із найголовніших джерел цієї віри є краса, поезія, викарбувана століттями глибина людської мудрості слова» [2, с. 78].

В.О. Сухомлинський уважав, що без заглиблення в історію рідного слова учитель не може здійснити повноцінне, естетичне, емоційне й моральне виховання підлітків, бо пізнання краси слова породжує в їхніх душах почуття благородної людської гідності. Треба вчити спостерігати дітей за рідним словом, розуміти його таємничу красу – це, на думку В.О. Сухомлинського, і є один з найважливіших принципів естетичного й емоційного виховання. Дитина, захоплена красою навколишнього світу, намагається передати тонкощі й відтінки думки словом. Вона прагне віднайти необхідні мовні засоби для спілкування, яке їй необхідне для того, щоб передати своє, здивування чи захоплення.

Учитель має навчитися помічати, бажання підлітків висловлюватися, тоді значно легше розкривати їм красу слова й навчити їх послуговуватися ним. Учений вважає, що це повинна бути поетична, хвилююча розповідь про Україну, її народ, рідну мову, емоційно насичений опис того, що вони сприймають і переживають. Відбувається процес осягнення емоційного забарвлення слова.

Пізнання слова несе в собі енергію думки. Слово є найважливішим першоджерелом творчості. Творче натхнення, яке формується в дитинстві, починається з того, що слово як духовне багатство особистості стає будівельним матеріалом для самовираження та самовдосконалення. Твір, казка є першою сферою творчості, в якій дитина утверджує свої здібності, пізнає себе, переживає перше почуття гордості за те, що вона щось створює.

Важливою формою навчання рідної мови В.О. Сухомлинський уважав творчі роботи учнів, зокрема казки, складені під час екскурсій, подорожей. Він не уявляв навчання в школі без слухання і створення казки. Між естетичними почуттями і словниковим багатством мови дітей існує прямий зв'язок. Естетичні почуття емоційно забарвлюють слово. Чим цікавіша казка, твердить В.О. Сухомлинський, і незвичніші обставини, у яких перебувають діти, тим яскравіша дитяча уява, тим несподіваніші образи, створювані ними. Педагог відзначає, що казка відкриває розуміння краси

рідного краю, а це сприяє вихованню любові до України, патріотичних почуттів.

Учений називає слово очима, що бачать красу. Коли слово увійшло в душу і стало її багатством, дитина здатна дорожити ним. Найголовніше – пробудити думку, а цього можна досягти лише словом. Чим глибше учень розуміє значення слова, тим багатші його думки і проникливіший розум.

Василь Олександрович порівнює педагогів з людьми, що стоять на березі океану, а школярів з майбутніми плавцями. І цей океан починається з тієї невмирущої криниці, яку береже дід Варфоломій. Тільки тоді він буде вічно повен, коли ми будемо берегти цю криницю. Невмируща ж криниця – це рідна українська мова, її багатогранне, поетичне слово. «Я став, – пише він, – проводити з дітьми «подорожі» до джерел слова: відкривав дітям очі на красу світу і в той же час прагнув донести до дитячого серця музику слова. Я домагався того, щоб слово було для дитини не просто позначкою речі, предмета, явища, щоб несло в собі емоційне забарвлення – свій аромат, найтонші відтінки» [3, с. 66]. Завдяки власні спостережливості та слову вчителя діти розкривають глибину семантики слова, його джерела. Краса навколишнього світу збуджує уяву, викликає в дітей прагнення відтворювати прекрасне словесно.

Сказане вище переконує нас у тому, наскільки велике значення має слово в естетичному вихованні. Розуміння навколишньої дійсності виробляє учнів уміння помічати прекрасне і не бути байдужим до нього. Експериментальними дослідженнями В.О. Сухомлинський довів, що слово наставника збуджує пошукову, творчу думку дитини. Ці поради вченого – вагомий внесок у сучасну теорію і методику навчання й виховання.

Поради В.О. Сухомлинського щодо естетичного виховання актуальні й нині. Слово рідної мови було й залишається могутнім знаряддям навчання й виховання. І чим більш активно педагоги будуть послуговуватися настановами вченого, тим ефективніше здійснюватиметься ненав'язливе, тактовне виховання підлітка як мовно-естетичної особистості, формування в нього високої мовної культури.

В.О. Сухомлинський власним прикладом педагога довів, що естетичні компетентності необхідно виховувати з дитинства. І з цією метою варто активно використовувати багатства рідної мови, зокрема й на уроках української мови.

Проаналізувавши праці видатного педагога, доходимо висновку, що спадщина вченого є невичерпним джерелом натхнення для вчителів, а глибоке розуміння ними виховного потенціалу рідної української мови, її естетичної функції допоможе сформувати покоління українців, естетично освічених, гармонійно розвинених, цілеспрямованих та успішних. .

Список літератури:

1. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, – 1977. –Т. 3. – 670 с.

2. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 1. – С. 403-637.
3. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 3. – С. 300.
4. Сухомлинський В. Павліська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 4. – С. 7-390.
5. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1970. – 270 с.
6. Сухомлинський В. О. Слово рідної мови / В. О. Сухомлинський // Українська мова і література в школі. – 1968. – № 12,. – С. 34-41.
7. Сухомлинський В. О. Стежка до квітучого саду / В. О. Сухомлинський // Літературна Україна. –1969. – 26 вересня.

Гайдаенко Ирина – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавства Херсонського державного університету

В статті в руслі робіт В. А. Сухомлинського прослідковано функції засобів рідної мови, формуючі естетичну картину світу учнів. Автор аналізує погляди, поради видатного педагога щодо естетичного виховання школярів засобами мови, зокрема значущості слова на уроках української мови та його впливу на формування культурно-естетичних компетенцій особистості учня.

Ключові слова: естетична функція слова, естетичне виховання, естетична картина світу, мовна особистість, компетентності.

Gaidaienko Iryna – candidate of Philology, Associate Professor, Department of Linguistics, Kherson State University

In the article in the context of the works of V.O. Sukhomlynsky the functions of the means of the native language, which form the aesthetic picture of the world of students, are traced. The author analyzes thoughts, advice of the outstanding teacher on aesthetic education of schoolchildren by means of language, in particular the significance of words in the lessons of the Ukrainian language and its influence on the formation of the language and aesthetic competencies of the student's personality.

Key words: aesthetic word function, aesthetic education, aesthetic picture of the world, linguistic personality, competence.